

ПІД ЗНАКОМ СОВИ – виховна година до Дня студента

В цьому році вчений мир зможе наголосити на «напівкруглій» даті: 875 років тому з'явився високий вчений ступінь — доктор наук. Нова вершина в науковій ієрархії виникла в Італії: тут, в знаменитій школі права в Болоньї, в 1130 році почали присуджувати ступінь доктора права. Ледве виникнувши, вершина розщепнулася на дві: «doctor legum» — знавець цивільного права і «doctor canonum» — церковного. Тих, хто підкорив обидві вершини, чекав почесного титулу — «доктор обох прав». Втім, ці градації довгі роки були помітні лише усередині університетської корпорації. Зовні неї, в середньовічному місті, всі члени корпорації, незалежно від ученості, називалися однаково — «схолари».

Шлях схолара від університетського порогу до докторського ступеня вже тоді не був легкий і не швидкий. Спочатку новачок записувався на підготовчий, «артистичний» факультет — не поступав, а саме записувався: приймальних іспитів не існувало. На артистичному факультеті викладали в два цикли «сім вільних мистецтв». Спочатку йшов «тривиум» — граматика, риторика і діалектика, а потім «квадривиум» — арифметика, геометрія, астрономія і музика. Осиливши цей курс, схолар одержував ступінь «magister artium liberarium» - магістр вільних мистецтв і міг поступати на один з «старших», спеціалізованих, факультетів - медичний, юридичний або богословський.

Новий учень, який записався в схолари, або, як його називали, «беан», давав «беаніум» - урочисту клятву дотримувати університетські звичаї. На перших порах до кожного «беану» прикріплювався «депозитор» — старший студент, що допомагає новачку втягнутися у факультетське життя. Ритм життя був напруженим: заняття починалися близько п'ять ранку і тривали години чотири. Студенти старших факультетів під час занять сиділи на лавах, а «артисти» - на підлозі, на соломі, «для розвитку слухняності». Підручників не існувало, лекції записувалися. Лектор читав вголос і коментував ті книги, знати які факультет ставив в обов'язок, справою студента було їх запам'ятовувати. Учебний план занять в тривиуме будувався, як звичний катехізис, питання — відповідь:

- Що таке повітря? — Хранитель життя.
- Що таке мова? — Бич повітря.
- Що таке людина? — Раб старості, гість в своєму будинку.

Заучити відповіді на всі питання нелегко, так що не випадково емблемою навчання схоларів були різки. Зате біля тих, що закінчили курс з'являється символ ученості - мудра сова. Віщого птаха зображають на університетських печатках і гербах. Пройдуть століття, і значення цього знаку зміниться: силует птаха з розплющеними очима стане натяком на скам'янілу наукову догму. Вольтер, описуючи судилище над Галілеєм, так малює учених-схоластів:

Сидять в суді святі доктори в одязі з совиного пера...

Важлива частина програми - обов'язкові курси діалектики і риторики - вчила схолярів вести диспути. Раз на рік, в яке-небудь свято, влаштовувався головний факультетський диспут, що тривав іноді декілька днів. Часто організатор диспуту виставляв тези на жартівливу тему: в знаменитих «Листах темних людей» один універсітант захищає тези про походження слова «магістр». На його думку, воно утворено від «magis» - наука і «ter» - три, оскільки «магістр повинен знати втричі більше простого смертного».

На богословському факультеті головний диспут відбувався у Великий пост. По велінню папи Григорія IX схоляр, що витримав пісний диспут, одержував звання бакалавра і міг носити червону камілавку. З'явилися і доктори богослів'я - цей ступінь став присуджувати університет Парижу в 1231 році, відставши на сто років від юристів Болоньї. Якщо бакалавру, що не мав докторського ступеня, дозволяли читати лекції, його називали ліценціатом, тобто «допущеним».

Кадри вищої кваліфікації в цій області були запитані, і незабаром в Парижі з'явився ще один центр їх підготовки: в 1253 році сповідник французького короля Людовика Святого - Робер Сорбон переконав свого патрона відкрити богословську школу і притулок при ній - так виникла Сорбонна. Тут склався багатоступінчатий ритуал «входження в ступінь»: після закінчення курсу схоляр брав участь у випускному диспуті, де на нього протягом дня, з шести ранку до шість вечора, нападали по черзі дві дюжини опонентів. Кожний опонент дискутував по півгодини, а сам претендент в цей час не повинен був ні пити, ні є, ні відпочивати. В обов'язкову програму входили і подарунки товаришам, і пристрій гулянки для колег. Цей прообраз сучасного банкету після успішного захисту дисертації, що носив гучну назву «Бенкет Аристотеля», традиційно починався в дві години дня і завершувався до заходу. Звичайно гуляння призначалося наступного дня після диспуту, але, як відзначали сучасники, щоб колеги не сумнівалися в чесності майбутнього доктора, деякі схоляри влаштовували «Бенкет Аристотеля» наперед, ще до диспуту.

Незабаром після народження вченого ступеня з'явилася і проблема «витоку розуму». Перші доктори права в Болоньї давали клятву ніде, окрім Болоньї, не викладати римське право. Пізніше з'явилися і економічні заходи: утримуючи докторів від переходу в інші університети, міські власті Болоньї відкрили в 1315 році чотири платні кафедри. В Парижі, в Колеж де Франс, дарування професорам йшло прямо з королівської казни. Втім, ці блага відносилися тільки до професорів, інші схоляри повинні були здобувати собі прожиток самостійно; не останню роль грав збір подаяння. В Англії парламентським указом 1388 року схолярам дозволено було побиратися; на це давався спеціальний дозвіл університету, щоб студентів не плутали з рештою волоцюг.

Ступінь, одержаний в одному університеті, не відразу став признаватися в інших. Перший відступ від цієї дискримінації пов'язаний з університетом в Тулузі: папська булла 1233 року наділювала кожного, що одержав там ступінь, правом повсюдного викладання. До цього

ж часу відносяться перші казуси, пов'язані з присудженням вчених ступенів, що дійшли до нас. Так, в 1416 році медичний факультет у Відні відмовив у вченому ступені хірургу: на думку факультету, подібного претендента було слід вважати не ученим, а цирульником. Втім, багато читачів можуть пригадати і сучасні версії таких історій...

У середньовічному місті, розділеному на «цехи» - зброярів, пекарів, кравців - схоляри, прийшли люди, створюють свою корпорацію.

Структура такої корпорації теж має цеховий характер:

- Артист — учень, що починає,
- Бакалавр — підмайстер,
- Доктор — майстер.

Схоляри живуть в «колегіях» - гуртожитках і діляться на «нації» - земляцтва. На чолі корпорації - виборний ректор, єдиним оплотом авторитету якого служить його загальноновизнана ученість. Членам корпорації місто надає особливі знаки пошани: вони неосудні міським властям і, на відміну від решти «цеховиків», звільнені від кругової поруки за борговими зобов'язаннями. В деяких містах на честь нового доктора урочисто стріляють з гармати. «Докторство стало новим дворянством», - іронізує Лютер. Для буйних студентів є спеціальні в'язниці; в прославленому університеті Гейдельберга така в'язниця була зруйнована лише на початку минулого століття.

Повчившись в одному університеті, студенти нерідко переходили в інший - послухати знаменитого професора. На відміну від мандруючих лицарів, бродячі студенти об'єднувалися в групи: поодиночці на ті часи ходити було небезпечно. Існувало спеціальне братство мандруючих студентів, їх називали «ваганти» (або «вакханти» — на ім'я бога виноробства Вакха); сама назва говорить про веселе життя членів братства. Вони створили багатий фольклор, що став помітною частиною сміхової культури Середньовіччя: сатири про розпусних ченців і пихатих схоластів, їдкі фарси про неосвічених бюргерів, ліричні пісні про свою частку. В наші дні багато пісень вагантов стали музичними шлягерами і танцювальними ритмами:

Во французской стороне,

На чужой планете

Надлежит учиться мне

В университете...

Астрологія, яка разом з астрономією входила в «квадривиум», учила, що чоловік призначений долею для отримання освіти, якщо, згідно своєму гороскопу, він народився під знаком Меркурія. Освіта, і не тільки богословська, вважалася схожою з приналежністю до духовного стану; звідси - обітниця безшлюбності, що вимагається в багатьох університетах: навіть в другій половині XVI століття всім докторам, окрім медиків, заборонялося

одружуватися. Слово «декан» теж узято з чернечого побуту - так називали керівників середньої ланки в монастирській ієрархії. Одяг схолярів, що нагадував чернечу сутану, дуже поволі замінювався світською. Шпагу студенти почали носити лише в XVIII столітті. Колір темляка на ній, пера або стрічки на капелюсі наголошував на приналежності до певного земляцтва. Навіть після закінчення навчання схоляри вважали себе членами своєї корпорації, пов'язаними з *alma mater* — так римляни називали матір богів Кибелу, а корпоранти — свій університет.

Декілька століть робоче місце доктора обмежувалося університетською кафедрою; але поступово, з початком епохи Відродження, університетські знаменитості почали притягуватися і до практичних задач. Так, в Іспанії, при дворі католицьких королів Фердинанда і Ізабелли, існувала в кінці XV століття своєрідна експертна рада — «Математична хунта», де давалися висновки про державні проекти; зокрема, «хунта» обговорювала проект експедиції Колумба. Стали виконуватися і перші «закриті» дослідження: висновок Галілея, що максимальна дальність стрільби з гармати досягається при пострілі під кутом 45 градусів, вважався у Флоренції, де жив автор, «військовою таємницею».

З появою професійних учених пов'язані і перші пріоритетні суперечки, що дійшли до нас. Так, після відкриття Галілеєм плям на Сонці його пріоритет почали оспорювати астрономи - єзуїти, і ця суперечка поклала початок довгому конфлікту Галілея з інквізицією. Інші автори, прагнучи і відкриття «застовпити», і конфліктів уникнути, повідомляли про нього в зашифрованій формі, довільно переставляючи букви в повідомленні і записуючи текст суцільним рядком, не розділяючи на слова.

В ті ж роки Кеплер, видаючи свою книгу про рух Марса, включив туди анаграму, яка при його житті так і залишилася нерозкритою; пізніше любителі головоломок запропонували можливу розшифровку: «Привіт вам, близнята, Марса породження!». Виникла загадка: невже Кеплер знав щось про супутники Марса - Фобос і Деймос - задовго до їх відкриття в XIX столітті? Цей «дитячий» період в історії авторського права завершився в 1665 році, коли з'явилася наукова періодика - в Англії почав виходити перший науковий журнал «Philosophical Transactions».

Наукове середовище початку формуватися і в інших країнах Європи, а на початку XIX століття виникла нова форма спілкування учених - з'їзди, або конференції. В 1815 році лікар Готт зібрав в Женеві перший з'їзд природодослідників і лікарів; пізніше такі з'їзди стали збиратися періодично, а в 1828 році з'їзд, за пропозицією Гумбольдта, знайшов сучасну форму - розділився на секції.

Формування наукового середовища в Росії, на відміну від Європи, почалося не з університетів, а з академії; але академія, дітище Петра I, була задумана не тільки як наукова організація, але і як учбовий заклад: кожному академіку наказувало мати учнів. Петровські

укази, що відносяться до освіти, з типовою для них прямою визначають якості, необхідні для наукової зміни: «Нового учня перевірити на пам'ять і розуміння, а якщо покажеться вельми тупий, - не приймати в академію; а не то здобуде про себе думку, що він вельми мудрий, а від таких немає горших нероб» або: «...буде покажеться паруб'яга непереможної злості, наклепник, до бійки швидкий, - вислати з академії, щоб скаженому мечу не давати». До учнів відносилися уважно: так, якщо академіку призначалося для житла по «чотири камори», то учням — по дві, а учню з сім'єю — теж чотири (!). Молодим мешканцям «камори» дозволялося під час академічних зборів стояти за стільцями академіків, «щоб привчатися до справ, по науках відбуваються»; брати участь в розмові дозволялося, лише відповідаючи на питання голови. Регламентувалася і поведінка учнів в екстремальних ситуаціях: «... буде серед академіків чинитиметься бійка — цей момент покинути приміщення».

На початку XIX століття в Росії з'явився вчений ступінь кандидата. В Стародавньому Римі так називали претендентів виборної державної посади; під час виборів кандидат повинен був стояти на видному місці в білій тозі - на знак своєї чесності і незаплямованості. Вчений ступінь «кандидат» привласнювався кращим випускникам університету, що представили письмову роботу. Кращі з кращих, на чиїх роботах факультет наголосив золотою або срібною медаллю, одержували шанс вибрати наукову кар'єру. Поняття «аспірант університету» ще не існувало, а в послужному списку таких медалістів значилося: «...залишений при університеті для приготування до професорського звання».

Двісті років тому, коли з'явився ступінь кандидата, московські студенти носили «зелений мундир з білими гудзиками, на одній половині — герб імперії, на іншій — атрибути ученості». В цей час різки втратили своє символічне значення, а «атрибути ученості» на гербах нових університетів стали глобуси, циркулі, розкриті книги. Правда, один старовинний «атрибут» - шматок пергаменту, що підтверджує середньовічний докторський титул його власника, залишився в пам'яті студентів по цю пору. В Європі і США університетський диплом на студентському жаргоні так і іменується - «sheepskin», овеча шкура. Студентський мир і сьогодні пам'ятає найвідомішу пісню вагантов з п'ятивіковою історією, знамениту «Gaudeamus». Не забута і сова: мудрий птах став символом старовинних університетів, а в емблемі іменитої паризької Ecole Normale Supérieure не одна сова, а три: більше знань - більше сов...